

DIN NOU DESPRE DATAREA VALULUI ȘI A BISERICUȚEI TREFLATE DE LA NICULIȚEL

DE

I. BARNEA

Într-un număr trecut al acestei reviste, P. Diaconu ia atitudine împotriva datării atribuite de subsemnatul valului și biseri cu ței treflate de la Niculi țel, jud. Tulcea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 117—119 și 238—242¹. După ce repetă descrieri deja cunoscute și reproduce ilustrații publicate mai înainte chiar în paginile aceleiași reviste, conchide : „Este limpede deci ! Întrucît biseri cu țea treflată (inclusiv chiliile) datează din secolele XI—XII și circumvalația trebuie să dateze din aceeași vreme ! După cum se vede, datînd valul de la Niculi țel prin mijlocirea așezămîntului mănăstiresc, I. Barnea stabilește o perfectă contemporaneitate între cele două obiective arheologice” (p. 314).

P. Diaconu interpretează însă greșit afirmațiile mele, pe care de altfel le reproduce imediat înaintea pasajului aici citat (p. 313) și din care rezultă clar că vestigiile din epoca feudală timpurie, printre care și temelia biseri cu ței treflate sînt „date cu ajutorul mai multor monede bizantine în secolele XI—XII”². Același lucru îl afirm în altă parte a aceleiași lucrări, într-o frază de asemenea reprodusă de P. Diaconu (p. 314) : „O monedă de la Mihail IV Paflagonianul (1034—1041), găsită în groapa mormîntului, alte monede din timpul Comnenilor, diferite fragmente ceramice ș.a., descoperite în preajma și printre resturile locuințelor amintite, ajută la datarea biseri cu ței și a întregului complex în secolele XI—XII”³. Deci nu biseri cu țea a dus la datarea întregului complex, ci mai întîi monedele bizantine și apoi fragmentele ceramice, dintre care unele par mai timpurii decît cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea, cum le datează pe toate P. Diaconu.

Prin datarea „în secolele XI—XII” am admis din prudență o perioadă de timp mai lungă, în funcție de cea mai veche și cea mai nouă

¹ P. Diaconu, *Despre datarea „circumvalației” și a „bisericii treflate” de la Niculi țel* SCIV, 23, 1972, 2, p. 307—319.

² I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei, op. cit.*, (mai departe se va prescurta DID), p. 119.

³ DID, III, p. 239.

monedă, fără să pot afirma că durata așezămintului mănăstiresc ar fi fost „de circa 150 de ani” sau de „cel mult, două-trei decade”, cum intuiește cu precizie P. Diaconu (p. 314). Datarea mea atinge ambele secole menționate, dar nu are pretenția să le acopere în întregime pe amândouă, pentru că în acest caz aș fi spus „în secolele XI și XII”. O astfel de datare nu exclude posibilitatea ca moneda lui Mihail al IV-lea să fi fost ieșită din circulație în momentul când a fost pusă în mormint. Dar nici n-o consideră fără valoare pentru încadrarea cronologică a mormintului, cum s-ar fi întâmplat dacă n-ar fi avut nici un fel de legătură cu contextul arheologic⁴. Oricum, durata de „150 de ani” înseamnă mai mult chiar decât intervalul cuprins între primul an de domnie al lui Mihail al IV-lea Paflagianul (1034) și ultimul din domnia lui Manuel Comnenul (1181), reprezentând în mod evident o exagerare.

În ceea ce privește raportul dintre val și bisericuță, P. Diaconu trece fără să țină seama de următoarele afirmații ale mele: „Biseriцуța a fost zidită din fragmente de cărămizi romane, ... luate din marele val vecin, unde fuseseră folosite pentru a-l consolida ...” și, mai departe: „Cărămizile din zid au fost legate între ele cu lut galben, luat de asemenea din valul de pământ”⁵, din care nu rezultă deloc o „perfectă contemporaneitate”, ci dimpotrivă, arată că valul exista în momentul când a fost construită bisericuța. Trecînd sub tăcere aceste afirmații, P. Diaconu ajunge să-mi atribuie, tot în mod gratuit, și ideea că „imensa fortificație” a valului ar fi fost construită pentru adăpostirea unei „modeste mănăstiri” (p. 316).

Mai departe, P. Diaconu trecînd de asemenea cu ușurință peste observația mea că « valul de la Niculițel amintește mai curînd un „ring” avar sau un sistem de fortificații specific anumitor populații de stepă »⁶, face descoperirea că: „Ringurile de factura și proporțiile aceluia de la Niculițel erau străine practicii militare constantinopolitane” (p. 316), pentru ca pînă la urmă să-și exprime un punct de vedere asemănător cu al meu, că, adică, valul „era făcut în folosul bizantinilor” (p. 318), dar nu în același interval de timp, ci cu cîteva secole mai devreme.

Potrivit punctului de vedere al lui P. Diaconu, valul de la Niculițel „datează din secolul al VII-lea sau al VIII-lea”. Baza unei atare încadrări cronologice i-o oferă „două fragmente ceramice lucrate cu mîna, avînd buza alveolată”, descoperite în „pămîntul de umplutură” al valului (p. 317)⁷. Este adevărat că pe aceste fragmente ceramice, pentru care

⁴ P. Diaconu socotește o „eroare” faptul că am ținut seama de moneda de bronz a lui Mihail al IV-lea găsită în mormintul din val, pentru că „a existat din totdeauna obiceiul ca în morminte să se pună monede mai vechi, ieșite din circulație” (p. 314). Afirmația este făcută de așa fel, ca și cînd aceasta ar fi fost regula generală, iar monedele pe baza cărora sînt date atîtea morminte din diferite epoci ale istoriei, ar fi lipsite de orice valoare pentru fixarea lor în timp.

⁵ DID, III, p. 238.

⁶ *Ibidem*, p. 119.

⁷ Precizez că în 1954 s-au descoperit în secțiunea nr. 2 (S2) din val, nu două, ci patru mici astfel de fragmente ceramice, toate menționate în raportul de săpături publicat în SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 737 și 740, dar două dintre ele, semnalate mai înainte, n-au fost observate de P. Diaconu. Pentru aflarea condițiilor de găsire a acestor fragmente ceramice, notez după jurnalul meu de săpături: „Vineri, 20 august 1954 .. în creștetul valului, la 0,70 m adîncime, în pămîntul galben din care e construit valul, a apărut un ciob din gura unei oale lucrate cu mîna, avînd pe buza alveole. Ciobul are urme de scrum pe fața interioară, ceea

în 1954, ca și acum, nu văd o datare precisă, eu însumi le puneam în legătură cu „populația autohtonă, care a fost silită să muncească din greu pentru înălțarea marelui val de apărare de la Niculițel”. Dar nu ele singure constituiau baza datării, ci, impresionat de proporțiile acestei „construcții uriașe”, care presupune o putere politică bine organizată, și luând în sprijin diferite vestigii romane (cărămizi, fragmente ceramice, chiupuri întregi, monede etc.), descoperite în decursul timpului în val sau în apropierea lui, mai ales în teritoriul șes de la nord de sat — atribuiam această fortificație romanilor, sub rezerva verificării „prin cercetarea atentă a întregului val și prin săpături mai intense, ce vor trebui executate în diferite puncte ale lui”⁸.

Fragmentele ceramice de mai sus, singurele pe care P. Diaconu se întemeiază în datarea cu fermitate a valului de la Niculițel, puteau fi aduse din altă parte, împreună cu pământul din care acesta a fost construit. Că nu este exclus să se fi întâmplat așa, o arată descoperirea în secțiunea nr. 1(S 1) din același val a unui fragment ceramic roman, desigur adus odată cu pământul folosit la înălțarea lui⁹. În afară de aceasta, pare greu de acceptat ca o fortificație de proporțiile valului de la Niculițel să fi fost construită „în folosul” și desigur din ordinul stăpînirii bizantine, tocmai în perioada de mare criză a Bizanțului din secolele VII—IX, de o populație „clientelară” de asemenea în plină decădere (avarii). Ca astfel de lucrare defensivă nu putea fi făcută într-un moment de „reflux” al unei puteri politice, ci, dimpotrivă, într-o epocă de fermă stăpînire a acesteia asupra Dobrogei și cînd apărea un pericol care s-o justifice.

Acesta este și motivul pentru care, luînd ca bază descoperirile mărunte (monede, ceramică ș.a.) din interiorul „Cetățuii”, am preferat, cu toate rezervele cuvenite, ipoteza datării valului de la Niculițel în secolele XI—XII. La o astfel de încadrare cronologică am fost îndemnat și de construirea valului mare de pămînt și a valului de piatră de la sud de valea Carasu în secolele X—XI, de către bizantini, într-o perioadă de maximă expansiune a imperiului cu capitala la Constantinopol¹⁰. Am avut apoi în vedere faptul că, în general, un val era înălțat ca obstacol împo-

ce arată că a fost întrebuițat (ars la foc) ... Fragmentul pare să aparțină sec. VI și urm. (?)”. Și, mai departe: „Simbătă, 21 august. În pămînt galben (fără precizarea adîncimii) — încă un ciob lucrat cu mina și un minier de corn decorat cu inciziuni. La baza valului — încă un ciob cu alveole pe buză, ca și cel amintit mai înainte. În același loc — un alt ciob lucrat cu mina și vreo două oase de animale”.

Trebuie să fac aici și precizarea că săpăturile din 1953 și 1954 de la Niculițel au fost efectuate din inițiativa și sub conducerea subsemnatului, care a supravegheat întregul șantier, nu numai săpăturile din interiorul „Cetățuii” și în special pe cele din zona bisericii, după cum afirmă P. Diaconu, *op. cit.*, p. 310, nota 15 și p. 312, nota 26.;

⁸ SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 187 și 6, 1955, 3—4, p. 740 și 743.

⁹ Reproduc după același jurnal de săpături: „Joi, 26 august 1954. Continuăm secțiunea (S1) începută anul trecut și reluată anul acesta, acum cîteva zile, în valul de E al „Cetățuii” ... Pe panta exterioară — o cărămidă fragmentară, cu urme de mortar, în care a fost amestecată și cărămidă pisată. Alte cărămizi par a fi fost așezate în acest loc, pentru ca pămîntul valului să nu fie dus de ape la vale. În pămîntul galben de la poala interioară a valului — un ciob roman și mai multe oase de animale mari (bovine)”.

De asemenea este cazul să precizez că secțiunea S1 de pe latura de E a Cetățuii, a fost începută în 1953 de P. Diaconu, dar terminată în 1954 de subsemnatul, ajutat de studentul Constantin Florin.

¹⁰ DID, III, p. 116.

triva unor populații care-și biziiau atacul pe armata de uscat, însoțită de obicei de căruțe, așa cum erau populațiile nomade de neam tiurc (pecenegi, uzi, cumani), care tocmai în această perioadă amenințau frontiera Dunării de Jos¹¹. Or, în afară de motivele arătate mai sus, și pericolul unor astfel de atacuri era mai puțin iminent în secolele VII—VIII.

În concluzie, trebuie recunoscut că, pe baza elementelor de care dispunem pînă în prezent, în urma săpăturilor arheologice de scurtă durată din 1953 și 1954, tot ceea ce putem afirma cu siguranță despre datarea valului de la Niculițel este că el a fost înălțat după secolul al IV-lea, de cînd datează cărămizile cu ștampila *legio I Iovia Scythica*, refolosite la construirea lui. De asemenea, că este anterior bisericii treflate de pe „Cetățuie”, a cărei construcție poate fi situată cel mai devreme în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Datarea mai precisă și atribuirea etnică a acestei impresionante lucrări cu caracter militar va putea fi făcută numai în urma unor temeinice cercetări și săpături arheologice viitoare.

ENCORE SUR LA DATATION DU VALLUM ET DE LA PETITE ÉGLISE TREFLÉE DE NICULIȚEL

RÉSUMÉ

En répondant aux assertions de P. Diaconu qu'il aurait daté la circumvallation de Niculițel (dépt. de Tulcea) «par l'intermédiaire» de la petite église tréflée découverte à l'intérieur et qu'il aurait «établi une parfaite contemporanéité entre ces deux objectifs archéologiques», l'auteur montre que ses affirmations ont été mal interprétées. Au contraire de ce que prétend P. Diaconu, il a daté l'église aussi bien que le vallum au moyen des monnaies byzantines et des fragments céramiques des XIe—XIIe siècles trouvés sur place. Par prudence même, l'auteur a accepté une datation plus large sous-entendant que le vallum était antérieur à la construction de l'église, ce qui se dégage aussi de ses affirmations antérieures. De son côté, P. Diaconu date le vallum de Niculițel seulement à partir de deux fragments céramiques, qu'il attribue aux VIIe—VIIIe siècles, admettant qu'il a été bâti au bénéfice des Byzantins par une population clientélaire (Avars). Mais la terre du vallum a livré également un fragment de poterie romaine, ce qui laisse place à la supposition que même les deux fragments mentionnés par P. Diaconu aient été apportés d'ailleurs, avec la terre nécessaire à la construction du vallum. A retenir aussi, qu'a

¹¹ Împotriva părerii exprimate de P. Diaconu (*op. cit.*, p. 316, nota 53), că pecenegii și cumanii ar fi trecut Dunărea spre „înima imperiului” numai prin dreptul platformei balcanice, vorbesc în primul rînd descoperirile arheologice atribuite acestor populații din așezări ca Dinogetia și Noviodunum. Dacă totuși astfel de treceri au avut loc mai puțin pe la Noviodunum-Isaccea, se poate presupune că aceasta se datorește și faptului că bizantinii au putut păzi mai bine vadul de aici. Ca dovadă în acest sens pot fi citate deocamdată numărul foarte mare de monede și cele peste 20 de sigilii bizantine din secolele XI-XII, descoperite pînă acum la Noviodunum.

l'époque en question Byzance traversait une crise et les Avars se trouvaient en plein déclin.

Or, des travaux défensifs de l'envergure révélée par le vallum de Niculițel n'auraient pu être abordés à une époque de « reflux » du pouvoir politique ; ils ne peuvent se placer qu'à un moment de maîtrise incontestée de la Dobroudja, en prévision des éventuelles attaques de la part des nomades.

La datation des XIe — XIIe siècles du vallum de Niculițel offre de grandes chances de probabilité, d'autant plus que récemment le grand vallum en terre, ainsi que le vallum en pierre situés entre Cernavoda et Constanța, ont été attribués à l'époque de Tzimiskès — Basile II le Bulgare. Pour conclure, l'auteur souligne que de toute façon il ne peut s'agir que d'hypothèses ; une datation plus serrée et l'attribution ethnique des imposants travaux stratégiques constituant le vallum de Niculițel ne sauraient se faire qu'à partir de maintes recherches approfondies et à la suite des fouilles à venir.

